

УДК 811.161.3'27

Т.А. Кісель

АМАНІМІЯ НАЗВАЎ РАСЛІН У МОВЕ БРЭСЦКА-ПІНСКАГА ПАЛЕССЯ

У артыкуле разглядаюцца розныя падыходы да вызначэння паняццяў аманіміі і полісеміі ў сучасным беларускім мовазнаўстве, называюцца асноўныя крытэрыі размежавання мнагазначных і аманімічных лексем, а таксама крыніцы ўзнікнення апошніх. Прыводзяцца прыклады аманімічных назваў раслін у гаворках Брэсцка-Пінскага Палесся, якія ўзяты з раней апублікаваных лексікаграфічных крыніц і сабраны ў час дыялекталагічных экспедыцый, у выніку апытання прадстаўнікоў гаворак. Раскрываецца значэнне заходнепалескіх фітонімаў-амонімаў, паказваецца геаграфія іх пашырэння ў межах Брэсцка-Пінскага Палесся, робіцца спроба прааналізаваць асноўныя прычыны ўзнікнення падобных найменняў.

Уступ

У сучасным мовазнаўстве праблема аманіміі застаецца актуальнай. Няма дакладных і адзіна правільных падыходаў да размежавання з'яў аманіміі і полісеміі, вылучэння асноўных крыніц узнікнення амонімаў.

Традыцыйна полісеміяй называецца ўжыванне аднаго і таго ж слова ў двух ці некалькіх значэннях. Амонімамі прынята называць словы, якія маюць аднолькавы гукавы склад, але рознае значэнне. Асноўнымі крыніцамі ўзнікнення апошніх з'яўляюцца: 1) размежаванне двух ці некалькіх значэнняў мнагазначнага слова, дывергенцыя; 2) змяненне слоў, якія раней гучалі па-рознаму, іх канвергенцыя; 3) запазычанне з розных моў, калі і інш. Як адзначае Л. Яцкевіч, «у межах гістарычнай лексікалогіі ўвогуле адмаўлялася аманімія, якая ўзнікла ў выніку распаду полісеміі слова. З другога боку, у структурным і прыкладным мовазнаўстве адмаўлялася полісемія; неадназначнасць слова ў любым выпадку трактавалася як аманімія» [5, с. 38]. Менавіта таму не заўсёды можна вызначыць: з'яўляюцца словы амонімамі ці гэта проста мнагазначнае слова. «Межы паміж полісемантычным і аманімічным словам даволі ўмоўныя. Часам этымалагічны, граматычны аналізы дазваляюць выявіць семантычны інварыянт даследуемых слоў, які з'яўляецца вынікам полісеміі, але не аманіміі» [1, с. 51].

Асноўным крытэрыем размежавання полісеміі і аманіміі з'яўляецца ўлік ступені захаванасці сувязі паміж рознымі лексічнымі значэннямі слова. «У лексіка-семантычных варыянтах мнагазначнага слова ёсць агульныя і дыферэнцыяльныя прыметы, якія дазваляюць устанавіць блізкасць і ўзаемную сувязь паміж значэннямі, адно з якіх з'яўляецца асноўным, а іншыя – вытворнымі, другаснымі. Амонімы ж з'яўляюцца такімі аднолькавымі па гучанню і напісанню словамі, значэнні якіх у свядомасці сучасных носьбітаў мовы зусім не звязваюцца паміж сабой і адно з другога не выводзяцца» [2, с. 19].

Мы таксама прытрымліваемся дадзенага меркавання і да мнагазначных адносім «словы, розныя значэнні якіх маюць аднолькавую логіка-прадметную накіраванасць і звязаны паміж сабой адносінамі вытворнасці, першаснасці і другаснасці» [4, с. 8]. Калі такая сувязь паміж значэннямі слова не выяўляецца, то мы лічым дадзеныя лексемы амонімамі.

У гаворках Брэсцка-Пінскага Палесся намі вылучаецца група фітонімаў, якія поўнасьцю супадаюць у гучанні і напісанні, але называюць розныя расліны. Мы адносім іх да амонімаў, паколькі яны звязаны з рознымі аб'ектамі рэчаіснасці, хоць такі падыход даволі ўмоўны.

У рабоце ставіцца на мэце паказаць разнастайнасць аманімічных назваў раслін у заходнепалескіх гаворках і выявіць асноўныя прычыны іх узнікнення.

Аманімічныя назвы раслін у гаворках Брэсцка-Пінскага Палесся

У розных населеных пунктах Брэсцка-Пінскага Палесся намі зафіксаваны наступныя аманімічныя найменні:

амырыканка «*гатунак бульбы*» (ДСБ, Кустын Брэсц.) і «*рамонак садовы*» (ДСБ, Хомск Драг.);

бабнык «*аер звычайны*» (ЛАБНГ, Прылукі Брэсц.) і «*касач сібірскі*» (МА, Страдзечы Брэсц.);

баграк «*хвоя звычайная*» (МА, М. Радванічы Брэсц., Хацінава Кам.) і «*бадзяк*» (ДСБ, Хабы Брэсц.);

бобівнык (ЛАБНГ, Азяты Жаб., Сушыцк Пін., Хаціслаў Малар., Ласіцк Пін.), *бобувнык* (ЛАБНГ, Відзібар Стол.), (МА, Жабін Пруж.) «*бабок трохлісты*» і *бобівнык* (МА, Ліпна Кам.), *бобувнык* (МА, Жабін Пруж.) «*капытнік балотны*»;

бодяк «*бадзяк палявы*» (МА, Лапацін Пін., Ліпна Кам., Хацінава Кам.) і «*татарнік калючы*» (МА, Лапацін Пін.);

бэсмэртнык «*агаткі двудомныя*» (ЛАБНГ, Радастава Драг.) і «*птарміка*» (НЛ, Спорава Бяроз.);

вовчкы «*астранцыя вялікая*» (НЛ, Какорыца Драг.) і «*ваўчкі трохраздзельныя*» (МА, Бухавічы Кобр., Дворышча Малар., Фядоры Стол.; ЛАБНГ, Дружылавічы Иван., Спорава Бяроз., Сушыцк Пін., Хаціслаў Малар.);

горчіца «*гарчыца палявая*» (ЛП, Гарадная Стол.) і «*капуста чорная*», «*чорная гарчыца*» (МА, Жабін Пруж., Рэчыца Палявая Жаб.);

грудок «*спарыш звычайны*» (МА, Лапацін Пін.) і «*канюшына паўзучая*» (ЛП, Лапацін Пін.);

дыка мёрква «*маркоўнік лясны*» (МА, Бухавічы Кобр., Велямовічы Брэсц., Жабін Пруж., Міхалін Брэсц., М. Радванічы Брэсц., Прылукі Брэсц., Рэчыца Палявая Жаб.), «*кмен звычайны*» (ЛАБНГ, Камянюкі Кам.) і «*сыць звычайная*» (ЛАБНГ, Дружылавічы Иван., Камянюкі Кам., Прылукі Брэсц., Сіманавічы Драг.);

дыня «*гарбуз звычайны*» (МА, Велямовічы Брэсц., М. Радванічы Брэсц.) і «*дыня*» (МА, Рылавічы Иван., Ганчары Пін., Ліпна Кам., Лука Стол.);

дычка «*груша-дзічка*» (МА, Ганчары Пін., Глінка Стол., Камень Кобр., Страдзечы Брэсц.) і «*яблыня-дзічка*» (МА, Ганчары Пін., Камень Кобр., Рэчыца Палявая Жаб.);

дэрэвлянка (МА, Жабін Пруж.), *дэрэв'яка* (МА, Раўчак Стол.) «*дуброўка прамастаячая*» і *дэрэвлянка* (ЛАБНГ, Радастава Драг.), *дэрэв'янка* (ЛАБНГ, Ласіцк Пін.) «*чорнагалоў звычайны*»;

жэтыця «*жыцік п'янюч*» (МА, Ліпна Кам.) і «*астра*» (МА, Зянькі Кам.);

збанкі (ДСБ, Спорава Бяроз.), *збанкі* (МА, Жабін Пруж.), *калаткы* (ДСБ, Ляхаўцы Малар.) «*гарлачык жоўты*» і *збанкі* (ДСБ, Спорава Бяроз.), *збанкі* (МА, Жабін Пруж.), *калаткы* (ДСБ, Ляхаўцы Малар.) «*гарлачык белы*»;

звончкі «*сон лугавы*» (ЛП, Гарадная Стол., Лапацін Пін.), «*званочак персікалісты*» (ЛП, Гарадная Стол., Лапацін Пін.; МА, Ганчары Пін., Міхалін Брэсц.), «*званок лілеялісты*» (МА, Ганчары Пін., Лапацін Пін., М. Радванічы Брэсц., Рэчыца Палявая Жаб., Сушытніца Малар.) і «*гарычка звычайная*» (МА, Глінка Стол., Міхалін Брэсц.; ЛП, Гарадная Стол.);

кавун «*гарбуз звычайны*» (МА, Атрамечавы Брэсц., Зянькі Кам.) і «*кавун сталовы*» (МА, Туляцічы Иван.; Хацінава Кам.);

кіяхі «*рагоз шырокалісты*» (ДСБ, Сямяховічы Пін.) і «*кукуруза звычайная*» (ДСБ, Гарадная Стол.);

котыкы «*канюшына пашавая*» (НЛ, Спорава Бяроз.) і «*агаткі двудомныя*» (ЛАБНГ, Пяркі Кобр.);

лапэ́ха (ЛАБНГ, Радастава Драг.), *лэпэ́ха* (ЛАБНГ, Радастава Драг.) «плюшчай плаваючы» і *лапэ́ха* (ЛАБНГ, Радастава Драг.), *лэпэ́ха* (ЛАБНГ, Радастава Драг.) «аер звычайны»;

локно́ «падалешнік еўрапейскі» (НЛ, Какорыца Драг.) і «*гарлачык чыста-белы»* (НЛ, Какорыца Драг.);

лотатэ́ «гарлачык чыста-белы» (МА, Гарадная Стол.) і «*лотаць балотная»* (ЛП, Гарадная Стол.; МА, Багданаўка Лун.; ЛАБНГ, Відзібар Стол., Сушыцк Пін., Хаціслаў Малар.);

молоча́й (МА, Ганчары Пін., Жабін Пруж., Камень Кобр., Пелішча Кам., Сярэдняе Пруж., Хлябы Пін., Фядоры Стол.), *молочэ́й* (МА, Лука Стол., Радчыцк Стол., Рылавічы Иван.), *молочі́й* (МА, Бухавічы Кобр., Велямовічы Брэсц., Віры Драг., Хацінава Кам., Чарнакі Кам.), *молочі́* (ЛП, Гарадная Стол.) «*малачай кіпарысавы»*; *молоча́й* (МА, Ганчары Пін., Жабін Пруж., Камень Кобр., Пелішча Кам., Сярэдняе Пруж., Фядоры Стол., Хлябы Пін.), *молочэ́й* (МА, Лука Стол., Радчыцк Стол., Рылавічы Иван.), *молочі́й* (МА, Бухавічы Кобр., Велямовічы Брэсц., Віры Драг., Хацінава Кам., Чарнакі Кам.), *молочэ́й* (ЛП, Гарадная Стол.) «*адуванчык лекавы»*; *молочэ́й* (ЛАБНГ, Аніскавічы Кобр., Хаціслаў Малар.), *молочі́й* (ЛАБНГ, Камянюкі Кам., Пяркі Кобр., Расна Кам.), *молочэ́й* (ЛАБНГ, Відзібар Стол., Дружылавічы Иван., Ласіцк Пін., Споравя Бяроз., Сушыцк Пін.) «*асот»* і *молочэ́й «зарніца звычайная»* (ЛП, Гарадная Стол.);

молоча́й «адуванчык лекавы» (ЛАБНГ, Сіманавічы Драг.) і «*малачай»* (ЛАБНГ, Сіманавічы Драг.);

морко́вняк «дзікая пятрушка балотная» (НЛ, Споравя Бяроз.) і «*сярпнок звычайны»* (НЛ, Споравя Бяроз.);

мулучэ́й «адуванчык лекавы» (ЛАБНГ, Радастава Драг.) і «*асот»* (ЛАБНГ, Радастава Драг.);

ню́хтыкі «аксаміткі» (МА, Жабін Пруж., Чарнакі Кам.) і «*наготкі»* (ДСБ, Моталь Иван.; МА, Міхалін Брэсц.);

наву́тка (МА, Велямовічы Брэсц.), *прыві́туха* (МА, Гарадная Стол., Радчыцк Стол., Раўчак Стол., Рылавічы Иван.), *язы́чкі* (ЖС, Ушкавіца Кобр.; МА, Жабін Пруж.) «*бярозка палявая»* і *наву́тка* (МА, Ліпна Кам., Пелішча Кам., Шумакі Брэсц.), *прыві́туха* (МА, Лапацін Пін., Рылавічы Иван.), *язы́чкі* (МА, Бухавічы Кобр., Жабін Пруж.) «*навой агарожны»*;

пане́нка «аер звычайны» (СЗПГ, Опаль Иван.) і «*касмяя»* (МА, Ганчары Пін., Хлябы Пін.);

подорі́жнык (ЛАБНГ, Азяты Жаб.), *подоро́жнык* (МА, Бярозна Кобр.; ЛАБНГ, Дружылавічы Иван., Сіманавічы Драг.) «*спарыш звычайны»*; *подорі́жнык* (ЛАБНГ, Азяты Жаб.), *подоро́жнык* (МА, Глінка Стол., Лагішын Пін., Лапацін Пін., Лука Стол., Прылукі Брэсц., Раўчак Стол., Фядоры Стол., Хлябы Пін., Шумакі Брэсц.; ЛАБНГ, Відзібар Стол., Ласіцк Пін., Сушыцк Пін.) «*трыпутнік вялікі»* і *подоро́жнык «крываўнік звычайны»* (МА, Туляцічы Иван.);

подснэ́жныкы (МА, Прылукі Брэсц.), *пудснэ́жнікі* (МА, Ліпна Кам.) «*кураслеп дуброўны»* і *подснэ́жныкы* (МА, Прылукі Брэсц.), *пудснэ́жнікі* (МА, Ліпна Кам.) «*пячоначніца высакародная, пералеска»*;

поплаву́ха «асака ранняя светла-зялёнага колеру» (ЛАБНГ, Відзібар Стол., Дружылавічы Иван.) і «*раска малая»* (МА, Крамно Драг.; ЖНС, Сычы Драг.);

роса́ «амяла белая» (ЛАБНГ, Відзібар Стол.) і «*раска малая»* (ЛАБНГ, Ласіцк Пін.); *рыза́к* (ЛАБНГ, Аніскавічы Кобр., Відзібар Стол., Дружылавічы Иван.), *рэза́к* (ЛАБНГ, Радастава Драг., Сушыцк Пін.) «*разак алозвідны»* і *рыза́к* (РС, Лышча Пін.), (ЛАБНГ, Аніскавічы Кобр., Відзібар Стол., Пяркі Кобр., Сіманавічы Драг.), *рэза́к* (МА, Лапацін Пін.), (ЛАБНГ, Дружылавічы Иван., Ласіцк Пін., Сушыцк Пін.) «*асака»*;

рызу́ха (ЛАБНГ, Прылукі Брэсц.) «*крываўнік звычайны*» і «*асака*» (ДСБ, Макраны Малар.);

свіры́на «*лебядя белая*» (МА, Прылукі Брэсц.) і «*свірэна звычайная*» (МА, Віры Драг., Ганчары Пін., Лапацін Пін., Рылавічы Іван., Хлябы Пін.);

слепотá (АГПР, Гарадзечна Пруж., Лібія Пруж., Харкі Пруж.), *слі́на* (АГПР, Брады Пруж., Галасяціна Пруж., Шчэрбы Пруж.), *сліпотá* (АГПР, Гарадзечна Пруж., Лібія Пруж., Харкі Пруж.) «*адуванчык лекавы*» і *слепотá* (МА, Раўчак Стол.; ЛП, Гарадная Стол.; АГПР, В. Лясковічы, Закляценне Драг., Машковічы Бяроз., Шылінок Бяроз.), *сліпа́к* (ЖНарС, Здзітава Бяроз.), *сліпотá* (ЛАБНГ, Спорава Бяроз.), (АГПР, Горбава Бяроз., Гошчава Драг., Заточча Драг., Здзітава Бяроз., Нівы Бяроз., Пярэспа Драг., Хрыса Бяроз.) «*казалец едкі*»;

смокту́шкі «*канюшына лугавая*» (ЛП, Лапацін Пін.) і «*шчамяліца, меду́ніца лекавая*» (МА, Лапацін Пін.);

соба́чкі «*зарніца звычайная*» (МА, Фядоры Стол.) і «*ільвіны зеў вялікі*» (МА, Фядоры Стол.);

сыду́н (ДСБ, Камянюкі Кам.), *тычкун* (МА, Шэбрын Брэсц.) «*гатункі бобу'лі*» *сыду́н* (МА, Хацінава Кам.), *тычку́н* (СЗПГ, Махро Іван.) «*гатункі фасолі*»;

сытны́к «*сіт развесісты*» (МА, Ганчары Пін., Жабін Пруж., Камень Кобр., Рэчыца Палявая Жаб.) і «*чарот азёрны*» (ДСБ, Макраны Малар., Спорава Бяроз.);

хрубу́ст «*асот балотны*» (ЛАБНГ, Прылукі Брэсц.) і «*капытнік балотны*» (МА, Прылукі Брэсц.);

чэро́т «*трыснёг звычайны*» (МА, Рылавічы Іван.; ЛАБНГ, Дружылавічы Іван., Сушыцк Пін., Ласіцк Пін.) і «*рагоз шыракалісты*» (МА, Міхалін Брэсц., Пелішча Кам.).

Адзначаныя аманімічныя найменні раслін у большасці ўзніклі ў выніку таго, што расліны маюць аднолькавую яркую прымету, якая і з'яўляецца матывавальнай асновай фітонімаў. Гэта можа быць: 1) аднолькавая знешняя прымета ў будове раслін (напр., расліны са сцяблом, падобным да прамой тонкай палкі, называюць *кіяхі*; расліны, якія колюцца, – *бодяк*; расліны, якія маюць вострае лісце, – *рыза́к*, *рэза́к* і інш.); 2) аднолькавыя ўласцівасці раслін (напр., *бэсмэртнык* – расліны, якія захоўваюць свой выгляд пры высыханні; *молочáем* называюць шматлікія расліны, якія вылучаюць сок, падобны да малака; *нюхтыкамі* – расліны з пахучымі кветкамі і інш.); 3) адно і тое ж месца росту раслін (напр., *локно́* – праславянскі дыялектызм, які служыў для называння розных водных раслін [3, с. 215]; *подорóжнык* – назва розных раслін, якія растуць каля дарогі і інш.); 4) падобны характар росту раслін (напр., расліны, якія плятуцца ці абвіваюць іншыя расліны, называюць *наву́тка*, *прывіту́ха*; *сыду́н* – гатункі бобу, фасолі, якія не ўюцца; *тычку́н* – гатункі бобу, фасолі, якія ўюцца на палку, тычку і інш.); 5) падабенства да іншай расліны (напр., расліны, знешне падобныя да морквы, – *ды́ка мо́ркава*, *мо́ркóвняк*) і г.д.

Зафіксаваны таксама і нешматлікія выпадкі, калі амонімы ўзнікаюць як перанос назвы з адной расліны на другую ў выніку змешвання розных рэалій або нераспазнавання падобных раслін ці раслін аднаго роду, але розных відаў (напр., *каву́н*, *ды́ня*, *чэро́т* і інш.).

Заклучэнне

Такім чынам, у складзе заходнепалескай батанічнай наменклатурнай лексікі амонімы прадстаўлены даволі шырокім колам слоў. Намі зафіксавана больш за 50 лексем, якія называюць расліны розных відаў (*збанкі*, *молочáй*, *слепотá*, *сытны́к*, *чэро́т* і інш.). Прааналізаваныя фітонімы-амонімы ў гаворках Брэсцка-Пінскага Палесся ўзнікаюць у асноўным у выніку таго, што расліны маюць аднолькавую яркую прымету, якая і становіцца базай для ўтварэння адпаведнага фітоніма. Гэта могуць быць аднолькавыя ўласцівасці расліны, месца ці характар росту, знешнія прыкметы, падабенства да іншай расліны. Заходнепалеская батанічная наменклатура – гэта арыгінальная, цікавая і се-

мантычна разнастайная група народнай лексікі. Комплекснае апісанне дадзеных найменняў дазволіць на навуковым узроўні выявіць спецыфіку беларускай батанічнай наменклатуры, можа садзейнічаць вырашэнню пытанняў фарміравання, упарадкавання і нармалізацыі сучаснай навуковай наменклатуры раслін.

Умоўныя скарачэнні крыніц

АГПР – Босак, А.А. Атлас гаворак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці і сумежжа (Верхняга Над'ясельдзя). Лексіка / А.А. Босак, В.М. Босак. – Мінск, 2006. – 124 с.

ДСБ – Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.

ЖНарС – Жывое народнае слова : дыялектал. зб. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.

ЖНС – Жывое наша слова : дыялектал. зб. / рэд. Л.П. Кунцэвіч, І.Я. Яшкін. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 352 с.

ЖС – Жывое слова / рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, І.Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 288 с.

ЛАБНГ – Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. / АН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : Фонд фундаментальных даследаванняў РБ, 1993–1998. – Т.1 : Раслінны і жывёльны свет / Г.У. Арашонкава [і інш.] ; рэд. М.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч. – 1993. – 160 с., 368 карт.; Т. 2 : Сельская гаспадарка / склад. М.П. Антропаў [і інш.] ; рэд. А.І. Чабярук, І.Я. Яшкін. – 1994. – 354 карты.

ЛП – Бейлина, Д. Материалы для полесского ботанического словаря / Д. Бейлина // Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря / отв. ред. Н.И. Толстой. – М. : Наука, 1968. – С. 415–435.

МА – матэрыялы, сабраныя ў час дыялекталагічных экспедыцый, у выніку апытання прадстаўнікоў гаворак.

НЛ – Народная лексіка / рэд. А.А. Крывіцкі, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 288 с.

РС – Прыгодзіч, М.Р. Дзе хвалі ціхапыннай Вісліцы... : 3 лексікі гаворкі вёскі Лышча / М.Р. Прыгодзіч // Роднае слова. – 2003. – № 1. – С. 35–39.

СЗПГ – Аркушин, Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – 2 т.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Головин, Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах : учеб. пособие для филол. спец. вузов / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 103 с.

2. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.

3. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 5. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 320 с.

4. Яцкевіч, Л.Р. Аб адным тыпе міждыялектных і міжмоўных амонімаў / Л.Р. Яцкевіч // Беларуская лінгвістыка. – 1979. – Вып. 16. – С. 8–13.

5. Яцкевич, Л.Г. О разграничении лексической и словообразовательной многозначности слова / Л.Г. Яцкевич // Весн. Беларус. дзярж. ўн-та. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. – 1983. – № 1. – С. 38–40.

Kisel T.A. The Homonymy of the Names of Plants in the Languages of Brest-Pinsk Polesye

In the article they contemplate the problem of differentiation of such phenomena, as homonymy and polysemy in the modern belarusian linguistics. They give the examples of different homonymic names of plants in the Brest-Pinsk Polesye dialects, their principal occurrence reasons come to light.

Рукапіс паступіў у рэдкалегію 12.04.2012